

Mostra de mots referits a Sant Pol de Mar (Maresme), que recull el «Diccionari etimològic» de Joan Coromines

LLUÍS CABRUJA I GARRIGA

La commemoració del centenari de la naixença del nostre compatriota Joan Coromines i Vigneaux, l'any 2005, va servir d'esperó perquè moltes institucions del país s'afanyessin a fer activitats perquè fossin més conegudes la seva figura i la seva obra; a Sant Pol també en vam fer.

Les estades estiuenques a la nostra vila, des de 1914 fins a 1938, de l'il·lustre filòleg i lingüista, amb la seva família, van servir perquè d'aleshores ençà descobrí la seva vocació. Coromines, notari de la nostra parla, tan ben recollida en el seu *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, no és mundialment equiparable a Gaudí o a Dalí, però sí que ho és a Verdaguer, a Ruyra, a Fabra i a Espriu, perquè aquests, a través de la seva obra, han estat sempre fidels al servei del seu poble, salvant-nos els mots. Qui signa s'adhereix també modestament a recordar aquell centenari i l'ofereix als lectors de LLENGUA NACIONAL.

En el *Diccionari etimològic*, que és un pou de coneixements, hi podem trobar molt sovint referències, recollides des de molt jovenet escoltant els nostres pescadors i terrassans, sobre les peculiaritats de la parla santpolenca. Ara bé, han passat molts anys i alguns d'aquests mots han passat a obsolets, o han canviat de significat, o han estat substituïts per les noves tecnologies, com es pot comprovar en la parla actual de Sant Pol de Mar.

En presentem, doncs, una mostra:

- BAGUENY**, 'obaga, lloc ombrívol' «aquella casa és molt bagueny» (St. Pol 1931).
- BENDA**, en el parlar nàutic de la costa de Llevant (St. Pol) apareix la variant *béndes* 'unes vies travesseres de tela més gruixuda que van paral·leles a la verga, de cap a cap de la vela, i a les quals van cosits els botafions (*benda dels gràtils, del tercerol, del mig i del petit*)' sens dubte manlleu de l'it. *benda*.
- BOL**. El que sentíem als vells pescadors de Sant Pol era: «s'usa com a sinònim de *calada*: *aquell dia només havíem fet dos bols*; segur que vol dir *calada* i no *volta* (1936)».

BORM, 'medusa: animal que sura arran d'aigua vesicant el cos dels nedadors' [...]. Els marrecs que nedàvem a Sant Pol de Mar, cap a 1925, en parlàvem amb seriosa por. Recordo haver-hi vist més d'un cop, surant, a penes sotaiçada, la gelatinosa substància. Pronunciàvem *borm*, i em sembla recordar que era amb *ó* tancada.

BORNOI. Un altre mot que pot derivar-se de l'arrel BORNO- (BORNIÓ) 'buit de dins' és *bornoi* (oït St. Pol de Mar, 1920-37), puix que l'essencial d'aquests suros és estar perforats pel mig.

BOT, 'barca petita sense coberta'. [...] A Sant Pol de Mar es preferia a *gussi* (usat encara per alguns vells com a sinònim perfecte i molt aproximat) ja pels anys 1915-30.

BOTAFIÓ, 'cada una de les cordetes amb què es formen les veles a la verga corresponent', abans *bodafions*. Avui es diu *botafions* a la nostra costa de Llevant, que jo tenia definits de Sant Pol de Mar en una nota de 1929.

BRAÇA, [...] mesura de longitud o fondària: primer es diria, p. ex., *deu braça de pregone(s)a*, després *deu braces*, etc.

DERIV.: *braçolada*; *braçolí* que a St. Pol em definien «espècie de fil molt prim i resistent: se'n fan els palangrons», en 1929.

BRÚIXOLA, i la forma clàssica BÚIXOLA. En tot cas *búixola* devia ser la forma del país en la Costa de Llevant, car és la que deien encara els vells pescadors de Sant Pol fins als anys 1920-30. Llavors Enric Germà (Vinagreta), que havia nascut cap a 1865 (mort el 1944), em va ensenyar sovint una vella *búixola catalana* que guardava la seva família des del temps de l'aviador, i encara funcionava perfectament. Ho deien sovint.

BUJOLA, BUJOL, BUIOLA designen diverses espècies de galleda o obi; *buiola*, però, ho havia sentit jo molt a Sant Pol de Mar (anotat 1931 per a una 'galleda de fusta de posar-hi pops').

CALABROT, 'corda gruixuda d'ús nàutic'; a Sant Pol de Mar i a l'Escala (1927-37) ho usaven per a una corda de remolcar embarcacions, de vegades prima però més sovint gruixuda, quasi tant com una cuixa.

CALCÉS, *calsés* amb *e* tancada en català oriental. Així es pronuncia a Sant Pol de Mar, per exemple, i aquesta és l'única

pronúncia que conec. És l'inflament de forma ovalada que hi ha prop del capdamunt de l'arbre, immediatament a sota de la rodona (*perilla*) que el capça, a dins del qual es troben una o més politges per a passar-hi l'amant i les altres cordes de l'arbre. [...] Però la forma catalana ens ensenya un detall nou, que és interessant per tal com posa en relleu la tenacitat amb què la llengua dels mariners ha conservat fins avui totes les minúcies de la pronunciació antiga.

CALIMA, nom d'un llibant de cànem o d'esparg que fan servir els pescadors; P. Coromines se l'anotava en el quadern que titula *Llibre de Sant Pol*, explicant «quan escandallen el fons, i tiren corda al gall a tocar fons, és l'*escandall*, però si hi ha corrent i han de donar més corda, diuen *amolla calima* (*sovint: "molla calima"*)».

CARO, 'una mena de bot llarg i estret destinat a tirar l'art en mar'. JCoromines en el seu estudi sobre els mots d'origen grec en una nota sobre *caro* indicava que a mitjans dels anys trenta el mot havia caigut en desús a Sant Pol de Mar, si bé encara era recordat pels vells pescadors.

ENFERIR, terme nàutic i piscatori per a certes lligades; antigament es digué per als cables de l'àncora. Segueix en ús entre els pescadors de la costa de Llevant per a 'lligar l'ham al pèl-de-cavall, mitjançant un nus' StPolM, 1927.

ESCÀLEM, 'canya' DERIV.: *Escalamera* 'el forat on es fica l'escàlem i tota la peça de fusta de la borda on hi ha aquest forat' (StPol, 1930).

ESCANDALL, 'sonda', 'avaluació aproximada'. *Escandallar* 'sondar', *escandaïar*, Sant Pol del Maresme (1929). Observaré que aquest verb segueix vigorosament en ús al llarg de tot el nostre litoral en el sentit de 'sondar'.

ESCAR, 'atracador de barques'. A Sant Pol, Mataró, l'Escala (1937), etc., pronunciaven *escart*, no sols amb *r* sensible sinó afegint-hi la *-t* paràsita ben coneguda en semblants casos. «Aquesta pala la tenim per fer *escart*», 'lloc on pugui treure i varar fàcilment la barca', Sant Pol (1931).

ESTROP, abraçadora de corda, especialment la que ferma el rem a l'escàlem'. [...] Avui a tot el domini lingüístic, amb *o* oberta: almenys el tinc anotat així de

- tota la costa al N. de Barcelona (StPol, l'Escala, etc.). La locució tan corrent fer una cosa a *tot estrop* que és versemblant que partís de 'remar a tot estrop', amb tant de vigor i prestesa com donen les forces i l'estrop aguanta.
- FARRO**, 'espècie de blat' [pronunciat *farru*] ha restat com a paraula viva després de la meua joventut, i no sols amb aplicacions figurades o amb sentit vague de 'menja farinosa, espessa a tot ser-ho, poc apetitosa', sinó que encara a molts llocs en parlaven els vells com un aliment de pobres, corrent o normal: a Sant Pol havia estat el mot per a 'farinetes', i un vell amic en parlava (1938) de quan en els temps del seu jovent se'n menjava a tot el poble.
- FONERA**, 'paratge submarí –alta mar, o recs submarins profundíssims– on no es troba fons; [...] de Sant Pol m'és familiar des d'abans de 1920, com a oposat als «placers» [plassés] (1926).
- GALOTXA**, 'mena d'esclop', 'calçat amb sola de fusta i empenya de cuir, per defensar de la humitat, 'enginy format per un petit bloc de fusta massís, que es clava, mitjançant unes llargues clavilles, en uns foradets que hi ha en el costat del filaret de la barca, per tal d'adaptar-hi el torn, amb uns ferros, un a cada banda', StPol de Mar (1932).
- GALL**, amb el significat de 'banderola, gallardet' té extensió molt gran avui en el Principat i Mallorca (Costa de Llevant, 1920...).
- GARBÍ**, 'vent del sud-oest aproximadament'. Heus ací notes locals que tinc preses i a mà: «és un vent semblant al llebeig i al ponent» (St. Pol de Mar, 1924).
- GROP**, 'inflor tempestuosa de núvols' DERIV.: *Gropada* 'cop de vent acompanyat de pluja molt forta' (StPol, 1920). Avui és tant o més general que *grop* en el sentit meteorològic, i sense gaire diferència: més aviat indica una nuvolada i tempestat de major durada que de més extensió o violència. [...] En el Maresme, i a totes les costes, es diu tant un *grop* com una *gropada* (StPol, 1920, parlant del temps).
- GÚA**, 'mesura de llargada de les embarcacions' [...] És viu a Sant Pol de Mar (1930) i en general a la costa catalana (també a Blanes i a l'Escala, 1937) com a nom de la unitat de mesura per avaluar la llargada de les embarcacions; «Aquella tarda la barca de tretze *gúes* d'En Benet feia goig de veure.»
- GUAITA**. DERIV.: *Guaitó* 'curta dormida d'assentat, becaïna', a Sant Pol pronunciat *gaitó*: «ja ha fet el *gaitó*?» (1927, 1928); en les guaites (que eren les hores nocturnes), en què alguns dels pescadors dormen lleugerament dins la barca mentre els altres vetllen, i els porta el vent mar endins fins a l'indret de la pesca («van a la prima»): aquests fan la guaita i els altres el *gaitó*. De la nostra gent de mar això passà als descobridors d'Amèrica, d'on el mexicà *estar agüitado* «*amodorrado*», *agüitarse* 'adormir-se'.
- GÚMENA**. És mot molt freqüent en la llengua antiga i designa el cable gruixut emprat per a tota mena d'usos nàutics. Sovint és el que subjecta la nau a l'àncora o bé a la costa, però també pot ser el que es fa servir per a remolcar un vaixell. [...] A Sant Pol de Mar hom ja no té consciència del significat del mot, que només s'empra en la frase *sembla una gúmera*, referint-se a una xarxa o altre objecte que de tan gruixut quasi no es pot abraçar amb la mà.
- GUSSI** (també pronunciat *bussi*). És una paraula de la Costa de Llevant [...] (també mallorquina, de Palma), en particular de la Costa Brava, de Blanes enllà; car si bé jo l'havia sentit algun cop a pescadors de Sant Pol de Mar (c. 1930) parlant entre ells, fou rarament, i allí deien *bot* o, no distingint-los, usaven *llagut*.
- LLAGUT**, 'mena d'embarcació' abans *llaüt* (encara pronunciat així en part del Principat, i encara més a fora), nom traslladat del de l'instrument musical *llaüt* per una comparació de forma. A StPol (1914...) uns distingien l'embarcació ben petita, que anomenaven *bot*, del *llagut*, una mica més gran, però també més petit que una barca: aquells dos, només a rem, aquesta amb vela; i d'altres no usaven per a aquells altre nom que *llagut*, desdenyant *bot* i *gussi*.
- LLAMÀNTOL**. A StPol de Mar aquesta denominació m'era ben coneguda, des de c. 1918...; el 1929 m'explicaren seriósament «un *llamantu* és un peix semblant a la llagosta, però de color cendra; n'hi ha de més grossos que les llagostes, però també de més petits; es fan en els indrets rocosos; n'hi ha sobretot a la banda de Mallorca, però també se'n pesquen per aquestes mars: té els *bantais* < 'tentacles o pinces' > més curts que els de la llagosta, però molt forts; a vegades se'n pesquen amb canya».
- MAR**, la pronúncia més vulgar és *mart* a Barcelona, que no és inoïda a les Costes de Llevant («la *mart* és lluny» anoto un cop a StPol, 1925), però hi predomina la *mark*, que a Sant Pol arriba a ser d'ús general (almenys en fi de frase) (no cal dir que és com ho deien els pescadors, 1914...); i això ja era vell en aquell comarca. «*Mar de lleua*», deia un patró, St. Pol de Mar, 'és més que el *tràngol*, però no arriba a *temporal*: les onades [pronunciant la *o* com la *e*] són molt grosses, amples i sense cresta, però no rompen mar endins' (1925).
- MARESME**. Més conegut ha estat el resultat *maresme*, *-esma*; d'ací el cast. andalús *Marisma*, i el nom de la comarca costera al NE. de Bna., que ja d'antic apareix en la doble forma *Maresme* i *Maresma*, predominant més aviat aquell, que ja es troba en Desclot i Muntaner [Les Cròniques]: «foren davant un loc que hi ha nom Sent Pol del Maresme», les drassanes fan naus per tot quan Pere el Gran prepara la seva expedició a Alcoll i Sicília.
- MENJA**, una menja de tal o tal cosa 'la quantitat que un en pot menjar en un àpat' «patates no: només en tinc 4 quilos, però si vol li faré una *menja* de faves», StPol de Mar (1938: i el bon pagès me'n va vendre 7 quilos).
- PALANGRE**, ormeig de pesca consistent en una corda que es manté fondejada, i de la qual pengen un seguit de cordetes armades d'un ham. [...] En les nostres costes en tinc dades directes d'oïda, de pertot: Bca., StPol [1915]. DERIV.: *Palangrer* «Gairebé sempre que el pescador parla dels paratges marítims es refereix al relleu... del fons... prop de StPol es troben la *Carrana*, la *Barra*...». DERIV.: *Palangrera* 'corda llarga de palangre': «La fonera... passada la part poc profunda de la costa on pot calar amb els seus ormeigs: misteriós més enllà que la barca no solca, ni hi ha senyes... ni corda prou llarga per a amollar en cerca del seu fons, ni si hi tiessin la *palangrera* la recobririen, per tal com... hi solen trobar orbs, peixos amb unes dents que tallen els cordills de la xarxa.»
- PERICÓ**, «a St. Pol de Mar (1920...) i a Hortsavinyà (vells pagesos, 1969), un *pericó* és una basseta, amb recinte d'obra, arran de terra, sovint adornada plantant-hi herbes florides, i on cau un raig d'aigua (les velles i dametes santpolenques eren molt cofoies dels pericons que adornen les eixides davanteres dels carrers alts». I continua explicant: «Es podria conjecturar que sigui un derivat de *pica* si bé alterat, car per més que la *pica* sigui arran de paret i a nivell de mà d'home, la formació diminutiva podria justificar la diferència: un **piqueró* > un *pericó* amb metàtesi fomentada per la semblança amb el nom de persona i el de planta *pericó*.
- PETEIAR**, el mot *peteiar*... se sent a tot el Maresme oriental com a equivalent de 'rebitllar, rebolcar', o sigui rebatre violentament contra terra un ésser o objecte vivent o delicat, esclafar, rebote violentíssimament, dit especialment d'un cop de mar fortíssim que cuida esclafar una persona batent-la contra la costa (StPolM., 1916...).

PLAÇADA, 'espai per guardar-hi coses', *placer*, terme nàutic per a 'plana elevada i extensa en el fons del mar' molt usat a les costes de totes les terres catalanes. Del Maresme i StPolM. conservo nota de *plassé* 'plana submarina poc fonda, oposada a la fonera', de 1926, una altra de 1928, i ja no en vaig pendre més perquè ho sentia als pescadors a cada pas.

PLANASSA, em sembla que també es diu de planes submarines de gran fondària i extensió, StPolM., 1930, almenys els pescadors de StPol parlaven d'una llunyana i famosa que anomenaven *La Planassa*, situada mar endins.

REMIG, 'espai, entre banc i banc de remadors, en una nau'. De *remig* ve el nom del remador; *remitger*; el nom més genuí en català. [...] Moltes dotzenes de vegades sentit a StPolM, Blanes etc., des de 1915: és simplement l'únic nom que admetria l'home de mar català per dir *remador*'. Home que *rema* una nau, i és corrent que faci la maniobra; i si hi ha pesca, té una part x de la pesca, generalment molt menys gran que el *paler* i el *patró*. [...] **Paler** 'mariner que posa els pals de varar'.

SABATA. Sobre usos translàtics poc es pot afegir al que ja donen els diccs. Els pescadors de StPolM, anomenaven *sabates* uns ferros que lligaven al gall o a la tenda per afegir-los pes (1930).

SABER, la forma incorrecta *sebre* és popular en el Principat quasi només en l'antic bisbat de Girona, no solament en el Gironès i Empordà, sinó arribant per la costa fins a StPolM (1928).

SANGRENTA [...], podem fiar-nos de l'ús marítim per indicar la calma absoluta de vent i d'onada, no han dit mai altra cosa els pescadors i navegants nostres (almenys tots els del Maresme oriental, 1918, 1920, 1925..., 1953...) que *calma sangrenta*, i no pas l'horrend castellanisme *calma chicha* que sento ara a mant esportista de catalanes famílies (tampoc he sentit gaire el bon sinònim *calma blanca*...).

SANTA POLA. El poble i antic port de la costa valenciana, prop del límit sud de la nostra llengua. Problemes etimològics, pròpiament no n'hi ha, car si sabem que *SANCTUS PAULUS*, tractat per via rigorosament hereditària ha donat *SANT POL*, ja podem esperar un resultat anàleg de *SANTA PAULA*.

Nota: Extret de l'*Onomastikon Cataloniae*

SARDINELL, és una 'rebava de la vorera dels carrers' (StPolM., 1930); aplicat especialment al «*sardinell de la porta*, [...] per al lloc on l'habitant posa un nombre de pedres assenyalant al sereno el nombre corresponent de l'hora que havia de cridar-lo de bella nit (això

feien també els pescadors de StPolM perquè els despertés el paler, no sé si en el llindar o davant la porta, quan hi havia vorera».

SENYA, 'senyals', plural. Ja apareix en un text del *Consolat* (s. XVI?), per a les senyes dels pescadors, accident de la costa que prenen com a senyal o punt de referència per fixar la situació d'un punt de la mar. Així ho explica [Pere] Coromines en *Jardins de Sant Pol*: «Jo m'estava al forat de popa ... En mar! ... venia contra nosaltres una mola de peix ... Enraonant entre ells, fixaren el lloc on ens trobàvem per les senyes que prengueren de la costa. L'operació és molt senzilla. S'entreguarden dos punts de la costa a estribord de la barca, un de prop, p. ex., «La Cabra», i un de lluny, com és ara «Grimola», i quan l'un cau exactament darrere l'altre, diuen que 've la Cabra per Grimola'. Al mateix temps es prenen dues senyes a babord, també l'una exactament darrere l'altra, i amb aquests quatre punts tiren dues línies rectes que formen angle en el cap de mort de la barca. El lloc així fixat és ben precís, moltes vegades rep un nom ... Les senyes són els punts d'orientació, i *pendre senyes* és determinar el paratge de la mar on es troba la barca.

SIRGA, 'corda per tirar i fer seguir una embarcació des de terra i usos anàlegs'. Essent el plec de corda, passa també, naturalment, a designar la mida de corda que es pot aplegar en una plega. A StPolM els pescadors m'ho precisaven dient que una *sirga* tenia 55 bracs de longitud, si bé algunes les feien de 50; i que el mot tant designava la mesura com el rotllo de cordes d'aquesta mida (1930), sovint usats per a escandallar. [...] «a un carreter de StPolM li deien «en Sirques» o «Xirques», (1920) etc.».

SOM, en el català comú ha restat *som* amb el seu paper originari d'adjectiu, però ja no aplicat als cims emergents, sinó al fons, quan puja cap a una superfície; i dit generalment dels líquids i de les aigües, en particular les fluvials i marines, s'ha convertit en sinònim de 'superficial': «superficial, de poc fondo»... «en aquest pou no hi ha trobat aigua *soma* (però si cavéssim més...)», St. Cebrià de Vallalta, StPolM, 1930, 1931. Joaquim Ruyra l'aplicava a l'atenció, i també en feia un substantiu, dient-ho d'un cim submarí (crec haver-ho sentit jo també a StPolM).

SOT, 'clotada', 'forat', 'fondal', 'solc'. En la mateixa zona on *sot* significa 'valleta fonda' també pren *ensotat* el matís de 'situat més avall, més cap al fons' (Sant Pol de Mar, i Maresme, 1920...).

SOTA, *sotacel*, bella i útil paraula, que he sentit força als navegants del Maresme

«hi ha *sotacel*, no ho veu?» quan hi ha una cortineta de núvols poc visibles, arran de l'horitzó marí. [St PolM 1925...].

TEMPS. *Temporal* 'explosió de mal temps' (més vents encara que *pluges*). El matís per al poble és fort («és més que *tràngol*: tempesta desfeta, la mar es torna un davantal d'escumes»). StPol, 1925.

TRAIÏNYA, [...] en gallec hi ha *traïña* com a nom de la xarxa de ròssec, que des del gallec ha passat manllevat al cast. i al nostre *traïnya*, sovint deformat pels nostres pescadors (StPolM, c. 1930) per confusió amb *teranyina* (que també ho diuen alguns, amb derivat *traïnyera*).

TRÀNGOL, agitació angoixosa de la gent o de les coses, especialment 'mar grossa, gran agitació de la mar'. Jo anotava a StPolM (1924); es distingeix del *temporal* perquè les ones, tot i essent grosses no rompen lluny de la costa.

URSURA, els pagesos i pescadors de St. Pol de Mar usaven *ursura* en el sentit d'eixarreament causat per excés de calors i escassetat de pluja o per vents molt secs (1927) i d'ells el prengué PCoromines (que s'usa també, si bé ho recordo, en alguna narració santpolenca).

VENT. Els noms dels vents cardinals sonen en el Maresme: mestral, tramuntana, gregal, llevant, xaloc, migjorn, llebeig, ponent, StPol (1915). [Pronunciats, doncs, d'acord amb la fonètica del català central].

VOGAR, cast. *bogar* 'cridar, donar veus' aplicat primitivament a la veu que es dóna als remitgers perquè voguin a la una i amb força. Modernament el mot segueix en ús en totes les costes de mar i de rius del nostre domini. Des del Maresme (StPolM, 1924), Costa Brava, Emp. I Costa Vermella, l'he sentit fins entorn de Bna.: notem que aquí (crec per tot) es pronuncia amb *o* oberta en el present *voga*.

XUMAINA, Maresme, jo mateix recordo de jove haver oït algun cop als pescadors de StPolM *xumaina*, per un temps de mar sense vent, però més xafogós que la mera calma *sangrenta*; i trobo que el meu pare també s'havia anotat «es diu que fa *xumaina* quan el temps està en calma amb senyals de pluja», de boca del pescador més savi en vocabulari, el que em solia informar: 1927, *Llibre de St. Pol*. ♦

NOTA. Aquesta «Mostra de mots referits a Sant Pol de Mar», que recull el *Diccionari etimològic i complementari* de Joan Coromines, es va publicar, juntament amb altres col·laboracions d'amics i deixebles, dins *Studia in honorem Joan Coromines*, Pagès editors, Lleida, gener del 2007.